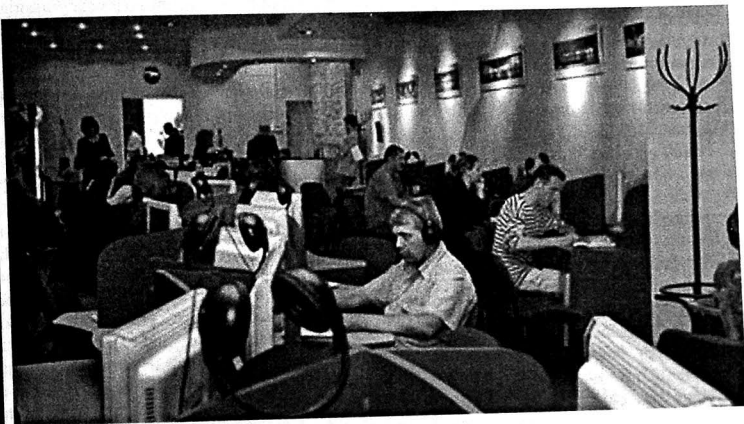

Xarici ölkələrdə mədəni fəaliyyətin təşkilinin inkişaf mərhələləri

● İlqar HÜSEYNOV,
kulturologiya elmləri doktoru
● Nigar ƏFƏNDİYEVA,
kulturologiya elmləri doktoru

I məqalə

ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya və s. inkişaf etmiş ölkələrdə məqsədyönlü dövlət siyasəti, bir sıra elmi və ictimai təşkilatların fəallığı mədəni fəaliyyətin və asudə vaxtın təşkilinin inkişafına güclü təsir göstərir. Dünyanın onlarla ölkəsində asudə vaxtın təşkili üzrə nazirliklər və komitələr, asudə vaxt və idman nazirlikləri və komitələri, turizm nazirlikləri və komitələri, mədəniyyət və turizm nazirlikləri və komitələri fəaliyyət göstərir. 50-yə yaxın ölkədə asudə vaxt akademiyaları yaradılıb.

ABŞ, Kanada, Yeni Zelandiyanın asudə vaxt akademiyaları ən nüfuzlu təşkilatlardan sayılır. Qərbi Avropa, ABŞ və digər ölkələrdə, pedaqogika, səhiyyə, psixologiya, kulturologiya, menecment və sosial təminat sahələrini əhatə edən olduqca mürəkkəb istiqamət üzrə pəşəkar mütəxəssislər ordu-

su əhalinin müxtəlif qruplarının asudə vaxtlarını səmərəli keçirməsi üçün əlverişli şərait yaradılması zəminində çalışırlar. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində inkişaf etmiş ölkələrdə asudə vaxtın təşkili nəhəng maddi-texniki bazaya dayaqlanır. Buraya mehmanxanalar, turizm kompleksləri, mil-

li parklar, stadionlar, çimərliklər, gəzinti gömiləri, idman əyləncə müəssisələri, rekreasiya düşərgələri, muzeylər, teatrlar, rəqs meydançıları, kazino, zoopark və akvariumlar, təqaüdcü klubları, uşaq kompyuter oyunları müəssisələri, "Disneylendlər", İnternet və digər təsisatlar daxildir. Sə-

naye ailə və fərdi istirahət üçün aqlaşmaz çəddə məmulat istehsalıdır. Fərdi kompüterlər, kino-tele-video cihazlar, demək olar ki, hər ailəyə daxil olmuş, İnternet-şəbəkə planeti hörümçək toru kimi bürümüşdür.

Sosial təminat işçiləri, sosial pedaqoqlar, animasiya, relaksasiya mütəxəssisləri, dövlət, bələdiyyə orqanları, ictimai təşkilatlar, dini qurumlar, sosial təsəlat adından uşaqların estetik tərbiyəsini təşkil edir və müxtəlif əhali qruplarının səmərəli asudə vaxtını təşkilinə yardım göstərirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə ictimai və elmi-texniki tərəqqi özünəməxsus asudə vaxt cəmiyyəti yaratdı. Burada insanları gərgin etmək fəaliyyətinin bəhərsindən istifadə edərək asudə vaxtlarını səmərəli və rəngarəng istirahətə, fiziki, psixi, zehni qüvvələrin bərpasına həsr edirlər. İdmanla məşğul olurlar, mədəni-yaradıcı fəaliyyətin müxtəlif formalarına qoşulurlar. Lakin bütün bunlar heç də öz-özünə əmələ gəlməyib, bəşəriyyətin çoxşəxli təkamülünün nəticəsidir.

Çin, Hindistan, Yaxın Şərq ölkələrinin tarixini əks etdirən müxtəlif sənədlərdə asudə vaxtın mənəvi həyatın tərkib hissəsi, rekreasiya vasitəsi kimi qavranılmasının şahidi olur. Antik dünya ədəbiyyatında asudə vaxtın məzmunu, forması və təyinatı haqqında müəyyən dərəcədə sistemli yanaşmaya Platon, Epikur və Aristotelin nəzəriyyələrində rast gəlik. Məsələn, Platon iddia edirdi ki, asudə vaxt dövlət fəaliyyətinin tərkib hissəsidir. İnsanın cəmiyyətdə tutduğu mövqeden asılı olaraq onun asudə vaxtının məzmunu, forması və vaxtı müəyyən edilir.

Aristotelin baxışları Platon nəzəriyyəsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Aristotel azad doğulmuş (kölədən fərqli olaraq) insanın azad tərbiyəsinə, şəxsiyyətinin yaradıcı im-

kanlarının sərbəst təzahür etməsinə üstünlük verir.

Asudə vaxt problemi Demokritin, Sokratın və antik dövrün digər müfəkkirlərinin fəlsəfi baxışlarında öz əksini tapır, lakin asudə vaxtın təbiətinin ən dolğun və əsaslı açıqlamasını Epikur verir. Filosof asudə vaxtı "qorxu və təhlükələrdən, ictimai və dövlət işlərindən uzaqlaşma, mənəvi inkişaf, cismani və mənəvi zövq duyğusu üçün şərt" kimi müəyyən edir.

Antik dünya tənəzzülə uğradıqdan sonra Avropa, Şimali Afrika, Yaxın və Orta Şərqdə asudə vaxt lüzumsuz veyillik kimi qəbul edilir, onun dəyəri inkar edilir, asudə vaxtı "idrak və harmoniya bayramı" kimi anlayanlar fiziki və mənəvi təqibə məruz qalırlar.

Orta əsrlərdə Avropada xristianlığın hökm sürdüyü dövrə asudə vaxta ikili münasibət müşahidə olunur. Bu isə katolik kilsəsinin, ümumiyyətlə zaman kateqoriyasını insanın bu dünyada ömrünə və əbədiyyətə qovuşmasına ayırması səbəbindən irəli gəlir. Asudə vaxt bir tərəfdən veyillik kimi təfsir edilir, digər tərəfdən insanı məişətin xırdaçılığı, keşməkeşi, cəmiyyətin məşrutluğu üzərində yüksəldən ali seyrçilik kimi nəzərdən keçirilir.

Bəşəriyyətin mövcud olduğu bir neçə minillik ərzində asudə vaxt, əsasən cəmiyyətin varlı və kübar təbəqələrinin imtiyazlarından biri olub. Bu gün asudə vaxt ictimai vəziyyətdən asılı olmayaraq hər bir insanın həyat fəaliyyətinin tərkib hissəsidir. Asudə vaxt hüququ XX əsr mədəniyyətinin əsaslı, mühüm nailiyyətlərindəndir.

Müxtəlif dünya xalqlarının adət və ənənələri, özünəməxsusluğu və digər əlamətləri mühüm dərəcədə asudə vaxtın keçirilməsi xüsusiyyətində birləşir. Fransız və Danimarkalının asudə vaxtı kafedə keçir. Braziliyalı, Meksikalı, Ar-

gentinalının futbol və karnavalla bağlılığı şəxsizdir. Ərəb və Pakistanlı təbiiq sənətlə məşğul olurlar.

Milyardlarla dindar insan bayram və istirahət günlərini kəstoylu, kilsə, məscid və digər ibadətgahlarda keçirir.

Asudə vaxtın və mədəni işin təşkilinin müasir Amerika modeli bir sıra mühüm amillərlə səciyyələnir.

Bir neçə yüzillik ərzində müxtəlif xalqların ən fəal nümayəndələrinin (passiv insanlar doğma məskənlərini atıb okeanı keçməyə, naməlum uzaq diyara köçməyə cürət etmədilər) yeni qitəyə axını davam etmişdi. Gəlmələr buraya öz adət və ənənələrini, mədəniyyətlərini gətirdilər.

Bu mədəniyyətlərin birləşməsi nadir, yeni ictimai-mədəni qurumun əsasını qoydu. Orta əsrlərin cəhəlati ilə əlaqəsi olmayan, azad cəmiyyətin, ilk növbədə şəxsiyyət azadlığına söykəndiyini təsbit edən müddəalar sürətlə inkişaf etdi. Nəticədə özünəməxsus, nadir amerikalı mentalitet yarandı. Hər bir amerikalı tamamilə əmindir ki, dövlət və cəmiyyət onu-istənilən Amerika vətəndaşını azad və xoşbəxt etmək üçün qurulub. ABŞ və Kanadada qəbul edilmiş təlim-tərbiyə sistemi uşaqlarda sərbəstlik, müstəqillik duyğusu yaradır. Məhz duyğu amerikalının asudə vaxtı rekreasiya, həvəskar yaradıcılıq, estetik zövq, təbiət, incəsənət, idman, maraqlı insanlarla ünsiyyət tələbatının ödənilməsi üçün vasitə kimi qavramasına yardım edir.

Digər tərəfdən, müasir dövrün elmi-texniki nailiyyətlərinə əsaslanan mədəni asudə vaxt sahəsinin infrastrukturunu aşağıda adları çəkilən tərkib hissələrindən ibarətdir:

- dövlətin, ştatların, dairələrin və bələdiyyələrin rekreasiya fondunu təşkil edən milli parklar və meşələr, təbiət mənzərələri tarixi yerlər;

- xüsusi istirahət, idman və əyləncə bazaları, o cümlədən idman-konsert müəssisələri, basketbol, beysbol, futbol, xokkey stadionları, idman klubları;

- aktiv idman növləri bazaları, o cümlədən çimərliklər, qayıq-avarçəkme stansiyaları;

- buz meydançaları, üzgüçülük hovuzları, karate, dü-dö zalları

- rekreasiya-əyləncə müəssisələri, o cümlədən şəhər bağça və parkları, uşaq meydançaları, zooloq-parklar, attraksiyon mərkəzləri, gülüş evləri və parkları, kompüter oyunları mərkəzləri və s.

- mədəniyyət və yaradıcılıq mərkəzləri, o cümlədən teatrlar, filarmoniyalar, konsert zalları, estrada mərkəzləri, kino-teatrlar, videosalonlar, sirkələr, holoqrafiya mərkəzləri və s.

- təqaüddüvlər klubları, müxtəlif əhali qrupları üçün nəzərdə tutulmuş klublar, rəqs zalları və klubları, xor, xoreoqrafiya, təsviri sənət məktəbləri, studiyaları, mərkəzləri;

- insanları maraq dairələri və müəyyən yaradıcılıq növləri üzrə birləşdirən klublar;

- ibadət müəssisələri, dini-mədəni kompleks və birliklər; kitabxanalar, qiraət zalları, musiqi salonları, mühazirə zalları, məsləhət-informasiya mərkəzləri, kompüter və kino-video informasiya-sı mübadiləsi mərkəzləri; mehmanxana-turizm müəssisələri - otellər, motellər, turizm kompleksləri, treyler parkları, kempinqlər, idman-rekreasiya düşərgələri, suda istirahət-əyləncə bazaları, ekskursiya qatarları;

- kurort mərkəzləri, sanatoriya-lar, idman-məşq, rekreasiya-oyun müəssisələri, trenajor zalları və s.

- mədəni-məişət tipli istirahət-əyləncə müəssisələri, o cümlədən, restoranlar, milli mətbəxlər, kafə və barlar, varyete, kabare, gecə klubları, kazino, rəqs zalları -

internet-kafə və internet-klublar.

Adları çəkilən müəssisə və qurumlar müasir Amerika istirahət modelinin heç də tam mənzərəsini əks etdirmir. Təkcə İnternetin III minilliyin əvvəlində nə dərəcədə insan həyatına müdaxilə etdiyini anlaya bilsək, asudə vaxt anlayışının nə dərəcədə dəyişdiyini anlaya bilərik. Yüz milyonlarla veb-səhifələr, milyonlarla bloqlar, çatlar insanların, ilk növbədə gənc nəslin mənəvi varlığına hakim kəsilib. Yer kürəsini hörümçək toru tərkibində şəbəkədə müxtəlif tipli informasiya aqlaşmaz həcmdə aqlaşmaz sürətlə hərəkət edir.

Müəyyən narahatlıqları olan bəzi amerikalı seçicilər həmişə seçkililə dövlət məmurları ilə, xüsusilə prezidentli senatorlar və konqresmenlərlə birbaşa təmasda olmağa çalışırlar. Onlar istər öz ştatlarında, istərsə də öz rayonlarında olsun, həmin dövlət məmuruna əvvəllər məktub yazır, teleqram göndərir, telefonla zəng vurur və ya xüsusilə şəxssən onun qəbuluna gədiridilər. Ancaq son bir neçə ildə yeni kommunikasiya mediumu səhnəyə çıxmış və seçicilərə qeyri-adi bir güc - öz dünyalarında nələr baş verdiyini dərhal öyrənmək, bu hadisələri anında dəyərləndirməyi və xoşlarına gəlməyən şeyləri dəyişdirmək üçün işləmək gücü vermişdir. Bu medium İnternetdən, "World Wide Web", "Information Superhighway" saytlarından ibarətdir. Adı nə olursa-olsun, bu medium Amerikada siyasət düşüncəsini sürətlə həmişəlik dəyişdirməkdədir.

İnternet, biz ondən bu məqsədlə istifadə etmək yolunu seçdiyimiz təqdirdə kollektiv fəaliyyət üçün çox güclü bir alət ola bilər, siyasət fəali Ed Şvartz özünün "Net aktivliyi Vətəndaşlar İnternetdən necə istifadə edir" adlı kitabında yazır: "O, son 50 il ər-

zində inkişaf etdirilən siyasi mü-təşəkkillik üçün ən qüdrətli və hər bir vətəndaşın istifadə edə biləcəyi bir alətə çevrilməmək potensialına malikdir... İcma fəaliyyətlərinin, bir qayda olaraq, daha çox ehtiyac duyduğlu şey həm dövlət idarələri, həm də spesifik proqramlar, eləcə də siyasi sistem necə işlədiyi barədə informasiyalardır".

Bir-birindən minlərlə kilometr aralıda yaşayan və başqa heç cür bir-birini tanımaq imkanı heç olmayan oxşar maraqlara malik kişilər və qadınlar "virtual icmaları" II İnternetdə bir araya gəlir. Çox vaxt bu insanlar bir-biri ilə şəxssən görüşmə bilməsələr də, onları daha çox narahat edən məsələlər barədə uzun müddət apardıqları davamlı, ağıllı söhbətlər vasitəsilə bir-birini yaxşı tanıyırlar.

Başqa bir əsaslı dəyişiklik, insanların dövlət orqanları, onların yeritdikləri siyasətlər və digər vacib məsələlər haqqında əvvəllər əldə edə bilmədikləri və yaxud çoxoxun əldə etməkdə çətinlik çəkdiyi informasiyalara İnternet vasitəsilə asan və tez yol tapmaları ilə bağlıdır.

Məsələn, "EnviroLink" ətraf mühit məsələlərində həsr olunmuş veb saytıdır. İcma təşkilatları bu saytdan istifadə edən emissiyaları, zərərli tullantıları və toksik kimyəvi maddələri kimi narahatlıq doğuran məsələlər barədə spesifik faktlar götürə bilərlər. Keçmişdə bu qruplar həmin məsələlər barədə yalnız ümumi şəkilərdə söhbət etməklə kifayətlənməli olurdular. İndi isə "Enviro Link" onlar barədə ən müfəssəl mənbə materiallarını əldə etməyə imkan verir. Sayt maraq mövzularını üzrə sadalanan təhsil resurslarına, dövlət idarələrinə, ətraf mühiti mühafizə təşkilatlarına və nəşrlərinə yol tapmaq imkanı təmin edir. "Enviro Link" həmçinin, spesifik ot-

raf mühiti mühafizə məsələləri ilə bağlı əlaqə yaratmaq istədiyini müvafiq şəxslərin adlarını və e-mail ünvanlarını təmin etməklə bilavasitə necə hərəkət etmək lazım gəldiyi barədə informasiya və tövsiyələr təklif edir və buna istifadəçilərin müzakirələrinə qoşulmaq və öz ideyalarını paylaşmaq üçün yararlanma bələdçiləri "çat otaqları" da daxilidir.

Yerli səviyyədə çalışan fəal Interneti praktik cəhətdən çox faydalı hesab edirlər. Bunlar öz qonşuluqlarında və icmalarında vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün siyasətə məşğul olan adamlardır. Onlar blok təmizliyi, tullantıların təkrar emalı, cinayətə nəzarət qrupları və yaşlıların savadlandırılması proqramları təşkil edirlər.

Bu insanların Internetdə istifadə etdikləri saytlardan biri də "Neighborhoods Online" saytıdır; Şvartz tərəfindən yaradılan bu veb saytı Dördüncü Ştatlar miqyasında qonşuluq aktivliyini gücləndirmək üçündür. Təşkilatçılar, qeyri-hökumət təşkilatlarının ştatlı işçiləri, seçkilərin memurları, jurnalistlər, kollec müəllimləri, tələbələr və adi insanlar da daxil olmaqla, hər gün yüzlərlə adam qonşuluq problemlərini çözməyin yeni yollarını axtarmaq üçün bu sayta müraciət edirlər. İşin hələ lap başlanğıcından məlum oldu ki, icma inkişafı məsələləri ilə məşğul olan hər bir korporasiya, qonşuluq üzrə məsləhət komitəsi, yaşlıların savadlandırılması proqramı, iş treninq agentliyi və humanitar xidmət provayderi artıq bu xəttə qoşulub və yaxud ona necə qoşulmağı aydınlaşdırmağa çalışır.

Asudə vaxtın təşkil sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai qurumlar ailə asudə vaxtının təşkilinin yalnız cüzi hissəsini əhatə edir. İndi hər evə qədəm qoymuş radio-video-kino texnikası, ev hovuzları və bağçaları, gəzinti qa-

yıqları, hətta hava şarları da uçuşlar, kompüter texnikası, ailə oyuncağı və istirahət sisteminin bazasını təşkil edir.

Nohayət, turizm də mədəni işin təşkilinin başlıca amillərindən biridir. Orta təbəqədən olan amerikalı, təqaüddçülər də daxil olmaqla demək olar ki, hər il Avropa, Cənub-Şərqi Asiya, Yaxın Şərqi və digər yerlərə səyahət etmək, Latın Amerikası çimərliklərində istirahət etmək, okean səyahətlərinə çıxmaq iqtidarındadırlar.

ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Yaponiya və başqa inkişaf etməyi ölkələrdə asudə vaxtın səmərəli təşkil üçün kifayət qədər əlverişli şərait yaradılıb. İqtisadi və ictimai tərəqqinin yüksəlişi nəticəsində asudə vaxtın əhəmiyyəti artır, maddi zənginlik, mədəni-mənəvi fəaliyyətin zənginliyinə gətirib çıxarır. Böyük Britaniya bu sahədə bir çox göstəricilərə görə ABŞ-dan geri qalsa da, aparıcı mövqelərdən birini tutur. Asudə vaxtın təşkil sahəsində ölkə iqtisadiyyatında xüsusi yer tutur. Vətəndaşların gəlirlərinin 40%-i asudə vaxt fəaliyyətinə və asudə vaxt üçün nəzərdə tutulmuş mallara xərclənir. Asudə vaxt təşkil bazarının ən çəvik sahələrindən biri gənclər üçün nəzərdə tutulan mallar və xidmətlər satışdır. Buraya geyim, kosmetika, tele-video-audio, kompüter cihazlarının və disklərinin satışı, gəncərlərin dükan, kafə, diskoteka, konsert-idman qurğuları, asudə vaxt əyləncə kompleksləri, internet-klub və internet-kafelər daxildir.

Rekreasiya xidmətləri bazarı uğrunda yaranmış fəal rəqabət rekreasiya sənayesinin mehmanxana biznesi kimi gəlirli sahəsinə kapital axını cəlb edir. Burada otel və motellərin mövsüm xüsusiyyəti ilə bağlı olan yeni xidmət növləri meydana gəlir. Asudə vaxt təşkil müxtəssisləri təkcə yay mövsü-

mündə deyil, mövsümlər arası dövrlərdə də otel nömrələrinə tələbatı saxlamaq üçün sağlamlıq klubları və idman kompleksləri təşkil edir, uikendlərin keçirilməsi proqramları təklif edirlər.

Digər tərəfdən, mədəni işin təşkil sahəsində istehsal və işə kətləvilik xüsusiyyəti aldıqından təklif olunan mədəniyyət modelərində yeknəsəklilik prosesi də güclənir. İnsanlara təklif edilən mədəni əhəmiyyətli dərəcədə "kütləvi mədəniyyət" məmulatına çevrilir. Eyni zamanda orkestr, opera və dram kimi iqtisadi cəhətdən gəlirli olmayan milli mədəniyyət və incəsənət növlərinin banklar və nəhəng şirkətlər tərəfindən maliyyələşdirilməsi halları rəğbət doğurur. Əks halda asudə vaxt təşkil bazarında yüksək incəsənətə rəqabətə tab gətirməsi mümkün olmazdı.

Əhəlinin rekreasiya xidmətinə olan tələbatı özəl sektorla yanaşı bir sıra dövlət qurumları tərəfindən də ödənilir. ABŞ-da əhəlinin kütləvi istirahəti üçün özəzilər, rekreasiya təyinatlı ayrı-ayrı obyektlərin yaradılması, istirahətin planlaşdırılması sahəsində tədqiqatlar dövlətin ixtiyarındadır. Rəsmi idarəetmə orqanları yerlərdə teatr, küçə festivalları, səyyar sərgilər, kitabxanalar və s. kimi mədəni iş, asudə vaxt təşkil və rekreasiya fəaliyyətini qismən maliyyələşdirir.

ABŞ və Böyük Britaniyada, habelə bir çox inkişaf etmiş ölkələrin təşkil sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. İnsanın bütün ömrü boyu fasiləsiz təhsil alması üçün şərait yaradılıb. Səhsiz-hesabsız kurslar, mədəni iş və rekreasiya sahəsində əməli bacarıq verən ictimai məktəblər fəaliyyət göstərir.